

JOHN-HENRI HOLMBERG:

Marxismen enligt Marx och Sowell

Marxismens styrka ligger i dess patos, dess moraliska anslag, dess indignation och förmåga att övertyga. Att dess grundsatser är ofullständiga eller felaktiga, dess analys verklighetsfrämmande och empiriskt motbevisad och dess effekter tillsammantagna utgör den största masslakten och det mest förkvävande slaveriet i mänsklighetens historia har haft mycket liten betydelse för dess fortsatta attraktionskraft på unga och intellektuella.

Mänsklig frihet – för oss lika väl som för Karl Marx – är ett oersättligt gott och ett kompromisslöst värde, men Marx väg att nå den förde i själva verket till frihetens utplåning.

Förlagsredaktör John-Henri Holmberg är en av Sveriges ledande förespråkare för nyliberala och libertarianska idéer.

Det har nu gått drygt ett århundrade sedan Karl Marx dog (1818–1883). Sedan hans huvudverk *Kapitalet* publicerades har det förflutit över nittio år (bokens tre delar publicerades ursprungligen 1867, 1885 och 1894). Det rent tidsmässiga avståndet till Marx har emellertid inte som i de flesta andra fall kommit att medföra att det blivit lättare att bedöma hans person eller verk; snarare tvärtom. Till det finns tre huvudskäl.

Ett är det faktum att möjligheterna att klart urskilja det egentligen nya i Marx tänkande är små: för att alls kunna våga försöket borde man totalt glömma vår tids debatt, synsätt och idédiskussion och i stället fördjupa sig i de åskådningar som var dominerande under – säg – 1840-talet. Så mycket av Marx egentliga teser har blivit allmängods att den som i hopp om att finna något radikalt nytänkande idag gör försöket att läsa Marx själv enbart kan bli besviken, och det oberoende av om han utgår från en socialistisk eller ens radikalt antisocialistisk utgångspunkt. Ett huvudskäl till detta är naturligtvis att det hos Marx verkligen fanns betydande och värdefulla insikter som därför tagits upp inte bara av hans meningsfränder utan av forskningen över huvud taget.

Ett andra är naturligtvis marxkulten. Det är nätt och jämt möjligt att över huvud taget närma sig ett studium av Marx tänkande utan att tvingas in i ett ställningstagande för eller emot "marxismen", en företeelse som det kan vara värt att erinra sig att Marx själv bestämt tog avstånd ifrån. Försök att bedöma Marx opartiskt och kritiskt som person och tänkare bemöts med samma hysteri

som man kan förmoda skulle möta ett försök att i någon mera devot församling diskutera Jesus påstådda utsagor ur normal satslogisk och argumentationsanalytisk synvinkel.

Ett tredje är Marxtolkningarna och utbyggnaderna på Marx egna arbeten. Moderna "marxister" som Paul A Samuelson, Marcuse, Habermas och andra må vara socialistiska teoretiker av rang; de har det oaktat över huvud taget inga beröringspunkter med Karl Marx och vad han egentligen skrev. Redan Lenins "uttolkningar" är Marx egentliga texter väsensfrämmande; sedan hans tid har i sextio år de moderna socialistiska teoretikerna alltid – kanske i syfte att vinna ökad legitimitet, kanske uppriktigt, möjligen till och med för att med trollformelns hjälp själva få del av odödligheten – hänvisat till och sagt sig utgå från Marx, men ytterligt sällan i realiteten återvänt till hans ursprungliga teorier.

Thomas Sowell

De inte ointressanta frågorna vad Karl Marx således egentligen sade, vari hans storhet bestod och vilket varaktigt värde som kan tillskrivas hans verk består således. Den som gör försöket att kortfattat, överskådligt och lättförståeligt besvara dem är den amerikanske ekonomen Thomas Sowell.

Sowell är utbildad vid Harvard, Columbia och Chicagouniversitetet. Han har tidigare innehaft professurer vid bland annat Chicago och UCLA; numera är hans chefsforskare vid Stanforduniversitetets Hooverinstitut. Redan mycket tidigt i sin karriär skrev han om Marx; tjugofem år senare har han nu utgivit studien *Marxism: Philosophy and*

Economics (New York: William Morrow 1985, inb, 281 sid, S15.95). I den boken gör han försöket att dels redovisa Marx egentliga synsätt, dels i en avslutande del presentera Karl Marx som person och hans lära som inspirationskälla för senare ideologer.

Vad som i första hand imponerar i Sowells bok är dess översiktlighet och klarhet. Som han själv betonar i förordet, är "marxismen inte i sig svår att förstå, vare sig vad gäller dess filosofiska eller ekonomiska aspekter". Vad som däremot gjort den svårbegriplig är inte minst Marx egen framställningsmetod, i synnerhet i hans centrala men också mest ordrika och ibland obskyra verk Kapitalet.

Sju centrala fält

Sowell väljer att presentera Marx tankevärld uppdelat i sju centrala fält: Den dialektiska metoden, Den filosofiska materialismen, Den marxistiska historieteorin, Den kapitalistiska ekonomin, De ekonomiska kriserna, Värdeteorin samt Politiska system och revolution. Genom framställningssättet klargörs de olika huvuddragen i Marx tänkande; det blir samtidigt möjligt att parallellt skärskåda både teorins stöttepelare och att kritiskt studera eller värdera Marx faktiska bidrag till vår tids tänkande.

Vad sade då Karl Marx?

Primärt är att Marx valde att se ekonomin som en del av filosofin och filosofin som helhet som det instrument vi måste utnyttja för att förstå verkligheten. På motsvarande sätt var han den förste som betonade nödvändigheten av att beakta de ekonomiska faktorernas avgörande inflytande över den mänskliga historien,

en insikt som idag är så självklar att den betraktas närmast som trivial: inte ens kommunismens mest oförsonliga fiender skulle längre få för sig att hävda annat än att de materiella villkoren för människors tillvaro är avgörande för deras politiska, sociala och kulturella utveckling.

Till dessa fundamentala teser lade Marx ett antal ytterligare grundsatser. På det filosofiska planet framför allt två: dialektiken och materialismen.

Dialektiken

Dialektiken utgörs helt enkelt av uppfattningen att världen är en mängd processer vars förlopp, utveckling och samverkan måste analyseras teoretiskt för att kunna förstås – medan således det motsatta synsättet skulle vara att världen är en mängd ting som kan förstås som isolerade, observerbara fakta. Det vi måste förstå hos de processer som utgör vår värld är de inre spänningar som ger drivkraften till förändring. Vi måste också inse att nödvändiga förändringar är sådana som följer av förhållanden och spänningar som är inbyggda i ett samhälle; det är sådana som kan leda till revolution.

Men för Marx är en revolution av det slaget inte jämförbar med en kupp organiserad av någon grupp personer i syfte att påtvinga samhället sin egen uppfattning om hur det bör se ut. En önskvärd samhällsmodell är följaktligen en som tillåter en fri utveckling av de krafter som finns inneboende i de många ständigt pågående förlopp som utgör samhällslivet; på motsvarande vis är på det individuella planet en fri människa den som lever i ett samhälle där hon kan förverkliga sitt jag genom utveckling på

egna villkor i stället för att underordna sig artificiella och av människor skapade ting, sådana som religionernas gudar och krav eller kapitalismens ekonomiska institutioner. Det är denna form av psykologiskt slaveri under företeelser utanför det egna jaget och dess behov som Marx beskriver med termen "alienation".

Materialismen

Marx filosofiska materialism missförstås ofta helt enkelt till följd av att ordet 'materialism' har två innebörder. Populärt är en materialist någon som jagar materiella belöningar. Filosofiskt innebär materialismen emellertid ett specifikt metafysiskt synsätt: uppfattningen att den fysiska världen är den yttersta verkligheten, att våra sinnen kan uppfatta och förstå den och att vi är förmögna att påverka den.

Materialismens filosofiska motsats är idealismen, uppfattningen att den yttersta verkligheten är våra sinnes- och känslöintryck och att ingen *objektiv*, från betraktaren skild verklighet existerar eller kan uppfattas av människor.

Utifrån sin filosofiska materialism drar Marx bland annat slutsatser om den mänskliga historiens förlopp. Han ser historiska förändringar som effekten av teknologiska förändringar. Nya upptäckter och uppfinningar leder till nya sociala relationer i och med att de tvingar fram förändringar i människors sätt att organisera produktionen av varor och tjänster i samhället. Genom att de nya teknikerna och förändrade relationerna skapar nya och berikande möjligheter leder de till konflikter mellan de människor som vill bevara existerande lagar, normer och samhällsinstitutioner och de

som vill drastiskt förändra dem för att underlätta förverkligandet av de nya möjligheterna.

Det måste betonas att Marx med skärpa framhåller att de människor som själva tar del i den här sortens konflikter *inte* betraktar dem som frågor om speciella materiella förmåner utan som filosofiska eller ideologiska konflikter. Den framväxande medelklassens kamp för individuella mänskliga fri- och rättigheter under upplysningstiden fördes på det principiella och filosofiska planet; aktörerna i kampen uppfattade sig som motiverade av enbart teoretiska övertygelser. Men det som historiskt gjort deras ställningstagande möjligt och nödvändigt var de förändrade ekonomiska och teknologiska villkor som för att till fullo kunna komma majoriteten människor till del kräver de sociala och politiska omvälvningar idéerna skulle leda till.

Klassbegreppet

Nästan definitionsmässigt orsakas de ideologiska konflikter som på detta sätt kan leda till dramatiska sociala förändringar av klasser. Men en klass i Marx bemärkelse är en betydande befolkningsgrupp som förenas inte bara av sammanfallande ekonomiska intressen utan också av en gemensam ideologi och av en övergripande organisation. Enligt Marx har till exempel bönderna normalt saknat sådan ideologi och organisation, varför de även om de historiskt utgjort en befolkningsmajoritet i många länder inte kan betraktas som en klass i den marxistiska bemärkelsen. Däremot kan adelsrevolter mot enväldsmonarkierna, medelklassrevolter mot adelsväldet och tänkta

arbetarrevolter mot borgarväldet ses som klasskonflikter.

Borgerskapets revolt ledde till kapitalismen, som Marx definierade som det system där kapitalinnehav utgör en fordran på andra människors arbete. Andra aspekter av kapitalismen är inte på motsvarande sätt skilda från tidigare ekonomiska system: ackumulerandet av rikedom hos enskilda, det enskilda ägandet av egendom och så vidare har kännetecknat de flesta epoker. Kapitalismens historiskt nya kännetecken var att produktionsfaktorerna samordnades till kollektiv medan deras överskott tillföll enskilda ägare som inte själva ingick i produktionskollektivet.

Kapitalismens produktionsförmåga

För Marx var det just kapitalismens överlägsna produktionsförmåga som ledde till uppfattningen att det enskilda ägandet nu måste ha spelat ut sin roll. Till skillnad från andra samtida och senare socialister ansåg Marx det historiskt nödvändigt att en minoritet i alla samhällen kunnat leva i överflöd, eftersom enbart den minoriteten haft möjlighet att se bortom nuets materiella behov och därigenom kunnat långsiktigt genom att ge upphov till nya idéer, kunskaper, tekniker och filosofier förbättra hela mänsklighetens lott. Men kapitalismens oerhörda produktivkraft ledde till att denna tingens ordning inte längre kunde rättfärdigas. Överflödet kunde vara var mans lott förutsatt att inte bara arbetet utan också ägandet av produktionsmedlen blev kollektivt.

En sådan utveckling var också nödvändig för att undvika de "kriser" Marx

ansåg ofrånkomliga under kapitalismen. Sådana kriser var enligt Marx effekten av disproportionalitet mellan skilda produktionssektorer i ekonomin, inte (som hos konkurrerande kritiker som Malthus eller Sismondi) av någon total "överproduktion".

Värdeläran

Det bakomliggande skälet till disproportionaliteten står hos Marx att finna i analysen av värdebegreppet. I en kapitalistisk ekonomi överförs värde/arbetet slumpartat från en ekonomisk sektor till en annan, vilket leder till felallokeringar. Skälet till slumpmässigheten är att det sociala värdet inte rättvisande kan motsvaras av priset eller bytesvärdet, därför att varor som producerats med skiftande kombinationer av kapital och arbete inte kan utbytas i proportion till respektive arbetsvärde då vinstmarginalerna till följd av konkurrensen tenderar att bli lika.

Också i värdeteorin är Marx grundläggande dialektala synsätt uppenbart: idén om motstridiga tendensers gemensamma bidrag till förändring och utveckling är som förhoppningsvis i någon mån framgått central för hela den marxistiska analysen, vare sig den specifikt är inriktad på historien, samhällslivet eller det ekonomiska livet. Det är följaktligen inte rimligt att behandla marxistisk ekonomi som någon separat teori; snarare utgör den bara en utveckling av och ett specialfall inom den totala marxistiska samhällsanalysens försök att identifiera och analysera de processer och förändringstendenser som kontinuerligt utgör samhället.

Om staten

En ytterligare fråga som Sowell behandlar är Marx' uppfattning om staten som sådan, och den åtföljande frågan om hur han ser på statens roll i ett önskvärt samhälle. Central är här uppfattningen om staten som genom sin natur en tvångsinstitution och därmed principiellt motsatt mänsklig frihet och individuell utveckling. Man måste minnas att den synen på staten gäller oavsett om staten styrs efter auktoritära eller demokratiska beslutsmodeller och oavsett om dess politiska inriktning är kapitalistisk eller socialistisk. Demokratin betraktades av Marx som en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för mänsklig frihet. Ytterst skulle också den demokratiska staten vittra bort i den efterrevolutionära epoken.

Men också begreppet revolution ger fel associationer. För Marx innebar en "revolution" den historiska transformationen av ett slags samhälle till ett annat; idealiskt skulle den äga rum med fredliga medel och under inga omständigheter kunde den äga rum genom någon minoritetskupp. En sådan kupp kunde nämligen inte, som vi sett, uppfylla kraven på historisk nödvändighet.

Den socialistiska revolutionen Marx väntade sig skulle äga rum skulle leda till upprättandet av "proletariatets diktatur"; det vet nästan alla. Men innebörden i begreppet är återigen inte den allmänt antagna.

En kapitalistisk stat är enligt Marx en stat vars lagar och institutioner upprätthåller de allmänna förhållanden som är nödvändiga för en kapitalistisk ekonomi. Detta innebär inte att regeringen består vare sig av kapitalisterna själva eller av

dessa lejda ombud. Tvärtom är det sannolikt att en kapitalistisk stat reglerar kapitalisternas verksamhet och bestraffar sådana enskilda kapitalister vars handlingar endera hotar samhällssystemet eller upprör den allmänna opinionen.

På motsvarande sätt är en arbetarstat den stat vars lagar och institutioner är ägnade att upprätthålla ett socialistiskt samhällssystem.

Både den kapitalistiska och den socialistiska staten är definitionsmässigt diktaturer i och med att *varje stat* är en diktatur genom sitt monopolistiska bruk av tvångsmedel. "Proletariatets diktatur" enligt Marx är således tänkt som en demokratisk stat med största möjliga antal enskilda fri- och rättigheter men strukturerad i syfte att främja en socialistisk ekonomi.

Vårt århundrades påstått kommunistiska diktaturer i Östeuropa, Sovjet och Asien uppfyller avgjort inte Marx' krav på en dräglig "proletariatets diktatur". Snarare skulle man faktiskt med risk att allmänt begabbas kunna hävda att dagens Sverige kommer nära den realitet Marx föreställde sig, då med förbehåll för att svenskarna valt att istället för att direkt socialisera produktionsmedlen helt via staten kontrollera deras utnyttjande.

Sowell om Marx

Om detta är en låt vara synnerligen förenklaad och ofullständig bild av Karl Marx synsätt, vilken utvärdering av det kan man då enligt Thomas Sowell göra?

För det första kan man helt brutalt konstatera att Marx bidrag till senare ekonomisk forskning är noll. Ingen eko-

nom idag – inte ens marxisterna – begagnar sig av Marx metoder eller modeller. Detta förnekar inte Kapitalets storhet som prestation, men faktum kvarstår att det är som ideolog, politisk teoretiker och historiker som Marx givit varaktiga bidrag, inte som ekonom.

För det andra kan man lika entydigt konstatera att inget försök att i praktiken omsätta Marx lära någonsin haft någon som helst framgång. Sowell ägnar en längre studie åt fallet Lenin, som framstod både som en av Marx' första stora apologeter (Lenins "vidareutveckling" av Marx' teorier är snarare ett lyckat försök att då historien föreföll på väg att visa hur totalt fel Marx på avgörande punkter haft i sin samhällsanalys skyla över detta med att helt i strid med Marx publicerade verk tillvita honom nya och ännu inte överspelade åsikter) och som en av dem som i verkligheten försökte tillämpa Marx lära bokstavligt.

Resultaten av den tillämpningen är välkända: inom fem år efter den ryska revolutionen hade också revolutionsregimens varmaste anhängare rest sig mot den, svälten var utbredd, industrierna hade upphört att fungera och den ekonomiska katastrofen hade lett till en levnadsstandard som inte kunde jämföras med de senaste femtio åren under tsarerna. Lenin kapitulerade för verkligheten; hans "Nya ekonomiska politik" är till alla delar ett brott med Marx synsätt, liksom hans institutionaliserande av en byråkratisk statsapparat för att leda samhället är helt och hållet i strid med grundläggande marxistiska uppfattningar.

För det tredje kvarstår det Sowell kallar "arvet från Marx" olyckligtvis ogravat. Det arvet utgörs av "en så över-

gripande, dramatisk och fängslande vision att den förmår motstå oräkneliga empiriska motsägelser, logiska motbevis och moraliska konvulsioner inför dess effekter... Marxismens suveräna ironi är att en i grunden human och egalitär övertygelse så till den grad kom att domineras av ett abstrakt perspektiv att den blivit blind för fakta och döv för humanitet och frihet.

Trots det fortsätter marxismens moraliska vision och intellektuella strålgång att avvärja kritiker, tysta tvivlare och försätta motståndare på den moraliska defensiven. Den har försett dem som i dess namn utövar makt med både intellektuella och moraliska skyddsnet. Några av den västerländska civilisationens främsta personligheter – bland andra George Bernhard Shaw, Jean-Paul Sartre, Sidney och Beatrice Webb – har framträtt för att urskulda brutala diktaturer som i Marx namn härskat och begått avskyvärda handlingar som ingen av de nämnda skulle kunnat tänka sig att acceptera om de begåtts under någon annan etikett. Människor som aldrig skulle kunna korrumpas av pengar eller makt kan inte desto mindre förblindas av en vision''.

Patos och övertygelsekraft

Ytterst är detta förmodligen också den främsta lärdom som kan dras av såväl Sowell's utmärkta studie som den verklighet vi under de senaste sjuttio åren kunnat studera i vår omvärld. Marxismens styrka ligger i dess patos, dess moraliska anslag, dess indignation och förmåga att övertyga. Att dess grundsatser är ofullständiga eller felaktiga, dess analys verklighetsfrämmande och empiriskt

motbevisad och dess effekter tillsammans utgör den största masslakten och det mest förkvävande slaveriet i mänsklighetens historia har haft mycket liten betydelse för dess fortsatta attraktionskraft på unga och intellektuella.

Följaktligen är verkligheten inte nog och den intellektuella analysen inte tillräcklig för att motverka marxismen. Vad som är nödvändigt är ett inte mindre stort patos, en inte mindre kraftfull övertygelse och en inte mindre hängiven moralisk vision. För den som vill söka erbjuda ett alternativ till socialismens slavläger räcker inte samhällsekonomiska resonemang eller påpekanden om lämpligheten i demokratiska kompromisser mellan skilda intressegrupper. Istället fordras insikten att mänsklig frihet – för oss lika väl som för Karl Marx – är ett oersättligt gott och ett kompromisslöst värde, men att Marx väg att nå den i själva verket förde till frihetens utplåning. Följaktligen måste vi lämna hans synsätt och deras konsekvenser bakom oss för att pröva lika radikala men helt väsensskilda vägar.

Vad vi i dag borde kunna erbjuda som alternativ till ''proletariatets diktatur'' är individens frihet undan varje form av förtryck. Något dåligt alternativ är det knappast. Men den lär inte övertyga så länge vi erbjuder det bara med en ursäkt för att vi saknar Marx sociala samvete. Den tanken är född ur faktum att också icke-socialister kommit att acceptera Marx vision som 'det goda'. Men vad man än må säga om den som förkastar tanken på förtryck, slavläger, massutrotningar, censur, svält och diktatur finner jag det svårt att hävda att det skulle vara samvete han saknar eller det goda han vänder sig emot.